

מבוא

פטרס, יעקב ויוחנן פאולוס ויד ימינו בר־נבא כולם היו יהודים, גם אם אנו רגילים לזהות אותם עם "מקורות הנצרות". הזיהוי שלנו מושפע מהידיעה שהם הביאו במעשיהם לייסוד הקהילה הדתית הזאת, שרוב החברים בה היו גויים. אלא שהם עדיין לא ידעו זאת. כיוון שהיו נאמנים לגרעין הנבואי של תנועתם – "מלאה העת וקרבה מלכות האלוהים, שובו ובטחו בבשורה" – העתיד הרחוק לא היה קיים בשבילם. הם האמינו בלב שלם שאלוהים עתיד לקיים במהרה את הבטחתו העתיקה לעם ישראל: לגאול את ההיסטוריה, לשים קץ לרע, להחיות את המתים ולהביא על העולם כולו שלטון של צדק ושלום.¹

את הבשורות הטובות האלה הם קיבלו באופן בלתי אמצעי מהנבואה של ישו עצמו. והחזיונות שבהם ישו נראה לחסידים בתחייתו אישרו מבחינתם את התקווה הזאת: לעובדה שישו קם מהמתים הייתה רק משמעות אחת, והיא שהתחייה הכללית – ולכן מלכות האלוהים – אמנם קרובות. משעה שהחסידים קשרו בין בוא מלכות האלוהים ובין שובו של משיחם, הם חשו להכריז על הבשורות הטובות כמה שהיו בטוחים שהוא רק קמט קל בזמן, הפוגה טעונה ברוח הקודש בין תחייתו של ישו ובין ביאתו השנייה בכבוד. הם רצו להמשיך

1 מרקוס, הנחשב בדרך כלל לאוונגליון המוקדם ביותר, נכתב כנראה בצל חורבן בית המקדש בשנת 70 לספירה. הכרזה זו בדבר המלכות הקרבה יוצרת את המסגרת לדרשה הראשונה של ישו במרקוס א, 15. לטעמים לתרגום *pisteutei* בתור "בטחו" במקום "האמינו" ראו Fredriksen, *Paul: The Pagans' Apostle*, 36. לדיון כללי יותר בהוראת המושג בעת העתיקה ראו Morgan, *Roman Faith and Christian Faith*. השקפותיו האפוקליפטיות של ישו עצמו נדונו בהרחבה בשני חיבורים קלאסיים בחקר תולדות ישו: Schweitzer, *The Quest of the Historical Jesus*; ולפני כן – Weiss, *Jesus' Proclamation of the Kingdom of Nazareth: Millenarian Prophet*; Fredriksen, *Jesus of Nazareth, King of the Jews*.

בשליחות שישו החל בה, בכך שיפיצו את הידיעה על המלכות הקרובה בזמן הקצר (כמה קצר? אין לדעת) שהפריד בין "בימינו" ובין "במהרה".
 איך נוכל לשחזר את הביטחון המופלג ואת האמונות המוצקות של בני הדור ההוא, בפרט כשאנחנו יודעים בדיעבד שההיסטוריה לא תמה כפי שהם האמינו באמונה יוקדת? למזלנו, קול אחד עדיין מהדהד מהרגע ההוא בתולדות התנועה: קולו של השליח פאולוס.

מאיגרתו הראשונה ועד האחרונה, פאולוס קבע נחרצות שהקץ קרוב. אי־אז בשלהי שנות הארבעים לספירה הוא צפה שלא רק הוא, אלא גם בני קהילתו בתסלוניקי, יהיו עדיין בחיים כאשר ישו ישוב להחיות את המתים ולקבץ את בחיריו. "קרוב האדון לבוא", הוא סיפר מאוחר יותר לחברי הקבוצה שלו בפיליפי. לקורינתים הוא גילה כי "השעה דחוקה": "קצי העולמים" כבר הגיעו. "עתה עת רצון", הוא הטיף להם, "הנה עתה יום ישועה!" ובהזדמנות אחרת, בשלהי שנות החמישים לספירה, רגע לפני שפאולוס נעלם משדה הראייה שלנו, הוא הודיע בבטיחון באיגרת האחרונה, אל הרומים, כי "ישועתנו קרובה עתה מהיום אשר באנו להאמין. הַלֵּיְלָה חָלַף וְהַיּוֹם קָרָב". "היום" – קרי: היום האחרון, יום שובו של ישו וייסוד מלכות האלוהים.²

פאולוס הוא העד המוקדם ביותר לנו לתנועה שנהפכה בסופו של דבר לנצרות. אמנם, הוא לא הכיר אישית את ישו מנצרת, והזכיר מעט מאוד מתורותיו באיגרות שלו, אבל בדבר אחד פאולוס וישו היו תמימי דעים: מלכות האלוהים תפציע עוד בימי חייהם.

פאולוס לא פגש את ישו. אבל הוא בכל זאת הכיר, וניהל מערכת יחסים מורכבת, עם כמה מחברי החוג המקורי שהקיף אותו. בחבורה הזאת היו פטרוס (שפאולוס מכנה "כיפא"); יוחנן (בן זבדי?); יעקב אחי ישו; ואולי גם כמה מהאנשים שפאולוס הטיח בהם לימים את הכינוי "אחי שקר". מגרסתו של פאולוס לאירועים אנחנו למדים שלפחות פעמיים הוא נסע להיוועץ במנהיגים הירושלמים. כפי הנראה הוא ניסה לתאם בין מסריו ושליחותו לאלה שלהם. פאולוס תבע מהפגאנים־עוזבי־הפגאניות שלימד בתפוצות לתרום למגבית

2 המחקר מתארך את חיבור האיגרת הראשונה אל התסלוניקים לשלהי שנות הארבעים של המאה הראשונה: זו האיגרת המוקדמת ביותר של פאולוס. "אֲנַחְנוּ הַחַיִּים הַנּוֹתְרִים" בביאתו הראשונה של האדון – ביטוי הכולל כמדומה את פאולוס עצמו – מופיע בראשונה אל התסלוניקים ד, 15. על קרבתו של האדון ראו פיליפים ד, 5. על כך שהאלוהים "דוחק" בזמן הנותר עד לקץ, ראו קורינתים א, ז, 29; י, 11; השוּו קורינתים ב, ו, 2 על הגאולה כ"עתה". ודבר אחרון, רומים יג, 11–12 מכריזה על הכרת הקץ שכבר מרחפת באוויר.

שארזן למען "הקדושים אשר בירושלים", כדי לספק להם בסיס כלכלי חיוני, ולפיכך תמיד שמר על קשר עם חברי הקהילה המקורית. דרכו אנחנו ממשיכים לשמוע את קולם, ולו ממרחקים.³

מקורות נוספים יכולים לסייע לנו, מוכרים ומוכרים פחות. מלבד קובץ האיגרות של פאולוס אנו מוצאים כברית החדשה גם את האוונגליונים הקנוניים. מרקוס, מתי ולוקס מכונים האוונגליונים ה"סינופטיים" (כלומר "נראים יחד") כי קיימות ביניהם זיקות שונות, וקל לראות שכולם מציגים גרסאות של אותו סיפור. נוסף לכך ישנו האוונגליון הרביעי, של יוחנן, שהוא עשיר במטענים תיאולוגיים (ובולט בזרותו). וחשוב לא־פחות, אנחנו יכולים להיעזר ב"ספר ההמשך" של הבשורה על פי לוקס, מעשי השליחים.

את הטקסטים האלה אפשר לקרוא בתוך קורפוס רחב של כתבים מפורסמים פחות. לכאן שייכים בין השאר חיבוריו של האינטלקטואל היהודי פילון האלכסנדרוני, בן־זמנו המבוגר של פאולוס. לכאן שייכת גם הספרייה העשירה של המגילות הגנוזות. אפשר להישען על שפע של כתובות מהתפוצה היהודית שבמערב הדובר־יוונית, בייחוד בקהילות יהודיות שהשתקעו באסיה הקטנה, באזורי טורקיה של ימינו. להשלמת התמונה אפשר להסתייע בתיאורי ההתגלות הרבים שחיברו יהודים – טקסטים מקראיים דוגמת חזון דניאל, ובימינו גם טקסטים חוץ־מקראיים כגון ספר היובלים, שהוא מעין עיבוד של ספר בראשית. פאולוס לא בודד במערכה.

את המסגרת לכל החיבורים האלה, ואת האפשרות לקרוא בהם קריאה קפדנית וביקורתית, מעניקות לנו היצירות של מחבר יוצא דופן שאין לו תחליף. זה הוא יוספוס פלביוס: כוהן, פרושי, נביא, מנהיג צבאי, שבוי מלחמה,

3 פאולוס מכנה את חברי הקהילה הירושלמית המחזיקים בתפיסות שונות משלו בשם "אחי השקר" בגלטים ב, 4-5. פאולוס מוסר שהוא עולה לירושלים להתייעצות עם אנשי המקום בגלטים א, 18-19; ב, 1-2; השוו קורינתים א טו, 3-7. לקריאתו האחרונה לתרום למגבית למען ירושלים ראו רומים טו, 26. כאן ובמקומות אחרים בספר אדבר לפעמים על חברי הקבוצות של פאולוס בתור "פגאנים עוזבי־הפגאניות", וזאת משני טעמים. הראשון הוא שהמילה היוונית *ethnē* מיתרגמת הן ל"פגאני", הן ל"גוי": אין ביוונית הבחנה בין מה שאנו מגדירים כ"אתניות" למה שאנו מגדירים כ"דת". מנקודת מבטם של פגאנים אחרים בעת העתיקה, פגאני שחדל לקיים את פולחן האלים המסורתיים מבלי להתגייר נשאר פגאני, ולא נפטר ממחויבותיו כלפי האלים האלה. כפי שנראה בהמשך, ההמשכיות הזו של שייכות לעם ולפנתיאון מסבירה במידה רבה את העוינות שהתנועה הצעירה של חסידיו ישו נתקלה בה בהמשך, כשפגאנים/גויים החלו מצטרפים לשורותיה. הצירוף "פגאנים עוזבי־הפגאניות" מטעים את העובדה הזאת: פגאני, לדידם של עמיתיו, לעולם לא יוכל "לעזוב את הפגאניות".

היסטוריון. פלביוס מספק נקודת משען הכרחית למי שמבקש להתחקות אחר הקבוצה הקדומה של חסידי ישו בירושלים. במשך קרוב לשלושה עשורים, למעשה, הוא והם התגוררו בשכנות בעיר הקדושה הזאת.

יוסף בן מתתיהו נולד למשפחת כוהנים מאצילי ירושלים שנים ספורות אחרי שישו מת באותה עיר. אביו היה כוהן בבית המקדש אצל קַיפָּא, ששימש כוהן גדול בעת צליבתו של ישו. גם יוסף שירת בבית המקדש בבחרותו. הוא התוודע שם לכל אותן "כיתות" או "אסכולות" שעיצבו את היהדות של תקופת בית שני: צדוקים, פרושים, איסיים, קנאים. יוסף הכיר או ידע על סגפנים כריזמטיים, נביאים נודדים וכל מיני עושי נסים. בין השאר הוא נוקב בשם של יוחנן המטביל וישו מנצרת. הוא ידע גם על הקהילה שהתגבשה אחרי מותו של ישו לשמר את זכרו ואת המסר הדתי שלו. ולבסוף, יוסף שיחק תפקיד מרכזי בשואה שהכחידה את הקהילה הזו ואת העיר ובית המקדש שאהב: הוא חווה על בשרו את מלחמת היהודים ברומאים, המלחמה שהובילה לחורבן ירושלים.

רק משום שיוספוס נותר בחיים זכינו בכתבים שהם צוהר יחיד במינו אל תקופתו: תולדות מלחמת היהודים ברומאים (להלן "מלחמת"), כרוניקה של העימות שנכתבה סמוך לאירועים; וקדמוניות היהודים (להלן "קדמוניות"), חיבור היסטורי רחב ושפתני בהרכבה אשר מתחיל מספר בראשית ומסיים בדור של יוספוס. האיש שהיה מצביא ושכני מלחמה ועבד בילה את מחצית חייו השנייה ברומא בתור פלביוס יוספוס, בעל ברית ובן חסות של אותה משפחה קיסרית שניהלה את המצור הרומי על ירושלים. כל מה שמספר לנו יוספוס על עמו ערב המלחמה – וזה נכון (כפי שניווכח) גם לבעלי האוונגליונים, שהיו בני זמנו – מסופר מעיניו של מי שחי אחריה.⁴

יוספוס מסייע לנו להבין את הרקע לעימות הזה ואת התפקיד שמילאה הנבואה שהובילה אליו. הוא ממפה בשבילנו את הפְּרֵה־היסטוריה של המלחמה. הוא פורס לפנינו מאות שנים של שלטון יציב שהתגבש בירושלים אחרי גלות בבל (533-586 לפנה"ס), עם חזרת השבויים לעיר, כשכוהנים ממשפחות האצולה תפסו את השלטון ביהודה בתיאום עם המושלים מטעם האימפריה. הוא מכניס אותנו לנבכי העימותים בין יורשי אלכסנדר מוקדון, התלמאים במצרים והסלווקים בסוריה, ולסבך הבריתות הסותרות בינם ובין השליטים־הכוהנים בירושלים (אחרי 323 לפנה"ס). הוא משלים את הסיפורים בספרי המקבים, על החשמונאים שהצליחו לבסס עצמאות יהודית ושימשו בהמשך כוהנים גדולים ולבסוף גם מלכים (167-140 לפנה"ס). הוא מדבר גם על העריצות

4 מייסון מציג סיכום ממצה של הדרכים שבהן כתבי יוספוס מעשירים את המחקר ההיסטורי על מקורות הנצרות. ראו *Mason, Josephus*.

וגם על ההישגים הכבירים של הורדוס, "מלך היהודים" (אשר מלך בין 37 ל-4 לפנה"ס).⁵

אבל מה שחשוב מכול לענייננו הוא שיוספוס ממפה את היחסים המתוחים ששררו אחרי זמנו של הורדוס בין ראשי הכוהנים בירושלים ובין רומא. הוא מספר על התנגשויות דמים בין הנציבים הרומים ("פרפקטים" או "פרוקורטורים") ובין נביאים וראשי מיליציות יהודים פופולריים. הוא מתאר את ההמולה המתוחה בעיר כשעולי רגל גדשו אותה בשלושת הרגלים, אז, בלשונו, "מרי פורץ אצלם לרוב". והוא גם מצביע על התפקיד המכריע שנבואה משיחית מילאה בפרוץ העימות הזה, "הדבר אשר עורר אותם יותר מכול למלחמה", כפי שהוא כותב על בני עמו. עם היהודים שטיפחו תקוות כאלה, ייחלו לכינון מלכות האלוהים וחיכו לכיאתו השנייה של משיחם – נמנו גם חברות וחברי הקהילה של ישו שהתקבצו בירושלים.⁶

כשהנוצרים היו יהודים הוא סיפורה של הקהילה הזאת. הוא בהכרח יהיה סיפור בין שתי ערים, ירושלים ורומא. רומא ביצרה את אחיזתה ביהודה שנים ארוכות לפני שהמורדים היהודים הציתו את המרד הגדול. בלי הנוכחות הרומית, ישו מנצרת לא היה מת על הצלב. בימי חייו של ישו ובארבעת העשורים הבאים, כלומר לאורך כל התקופה שהקבוצה המשיחית פעלה בירושלים, משחקי הכוח של רומא התערבבו עם תנועות נבואה המוניות, כמו אבק שריפה בתוך חבית. הצלב של ישו לא היה אלא אחד מאלפים – פשוטו כמשמעו – שסימנו את הדרך למצור הרומי הגורלי.

אבל עם המר בא המתוק: הרומאים סללו דרכים ראשיות ופיקחו על נתיבי הים כדי לשמור על ביטחון הנוסעים. השילוב בין כוח אימפריאלי ושלוש שנאכף בכידונים אולי הוביל להריגה של ישו, אבל הוא גם אפשר למסר של אותו משיח שנצלב, קם לתחייה וחזר לעולם להתפשט מירושלים לרחבי אגן הים התיכון, וכפי שעולה מהאיגרות של פאולוס, להגיע בתוך חצי יובל בלבד לרומא עצמה.

באותם עשורים עצמם, התנועה של ישו גדלה ופרחה. חברי התנועה עצמם היו מופתעים מההצלחה, ולמעשה לא ידעו איך לעכל אותה. התעוררו שאלות דחופות בענייני סמכות, ארגון וכיווני פעולה. מה אמורים לעשות חברי הקהילה המקורית בירושלים תוך כדי הציפייה לשובו של המשיח? האם הם צריכים להפיץ איזה מסר – ואם כן, למי ובאיזה אופן? אילו קשרים אמורה הקהילה

5 סיכום תמציתי של ההיסטוריה הזו נמצא אצל סנדרס: Sanders, *Judaism*, 3-43.

6 יוספוס כותב על חתרנות ועולי רגל במלחמת א, 88. על הנבואה המשיחית שהובילה למרד הוא כותב במלחמת ו, 312-313.

הירושלמית לשמור עם קבוצות הלוויין שלה בתפוצות, ועם קהילות בתי הכנסת מחוץ לארץ ישראל? אילו יעדים היא צריכה להטיל על השליחים שלה? איך אמורים להשתלב בה גויים שעזבו את הפגאניות וכבר נמשכו לתנועה בזכות השליחות, עוד התפתחות שהתנועה לא צפתה מראש? ושאלת המפתח: איך יכולה תנועה שכל הווייתה תלויה באמונה שהעולם ניצב על ספה של אחרית הימים להתגבש כקהילה יציבה?

הספר שלפניכם עוסק בכל השאלות האלה. אבל אי אפשר לטפל בהן בלי להתחיל בשאלה יסודית יותר: מה פתאום הקהילה העוברית הזו ישבה דווקא בירושלים – העיר שבה ישו מנצרת, אבי התנועה, מת באכזריות, העיר שבה צלבו אותו כ"מלך היהודים"?

הערה על התרגום
הציטוטים מהברית החדשה מבוססים בעיקרם על התרגום העברי החדש של החברה לכתבי הקודש, אבל סוטים ממנו באינספור מקומות שבהם המחברת העדיפה תרגום נאמן יותר של המקור היווני.

המחברת והמתרגם.

לשבת לימין אלוהים, הוא עומד לחזור בקרוב ולהשית את אויביו הרום לרגליו. דימוי האויבים הנרמסים, שנזכר הן אצל פאולוס (הראשונה אל הקורינתים טו, 25 ו-27, במחצית שנות החמישים של המאה הראשונה לספירה), והן אצל מרקוס (מרקוס יב, 36, אחרי 70 לספירה), שאוב ככל הנראה מתהלים, מפסוק א במזמור קי. השאיילה כשלעצמה היא ביטוי להתעמקות של חברי הקהילה בכתבים יהודיים בימים שאחרי התחייה, כמאמץ להבין את מקומם – ואת מקומו של ישו – במציאות החדשה והמבלבלת שנכפתה עליהם.

במילים אחרות: הידוק הזיקה של ישו למסורות הדוידיות, או ההידמות הגוברת שלו אליהן, תהליך שהתהלכה שישו הוביל לירושלים ערב הפסח ומותו כ"מלך היהודים" סיפקו לו רוח גבית, קרו בשעה שהחסידים הראשונים של ישו התלבטו בשאלת עתידו. נסיבות מסוימות – ובפרט חזיונות התחייה ואחריהם העצירה (המובהקת לא־פחות) של אותם חזיונות תחייה – הכתיבו את ההשערות של חברי הקהילה. הטקסטים העתיקים סיפקו להם בשלב זה את חומרי הגלם המדרשיים ליצירת מסורות מאשרות (confirming) חדשות על חיי ישו ועל מותו, על תחייתו ועל הביאה השנייה שלו. כל אותם תיקונים יצירתיים כבר הושלמו כשפאולוס כתב לקהילה ברומא.

ברבות הזמן, בייחוד באוונגליונים הסינופטיים המאוחרים, ה"דיווד" של ישו הלך והתפתח, הלך וצבר פרטים "ביוגרפיים". הפרטים החדשים קשרו את הולדת ישו לכפר אבותיו של דוד, בית לחם. שושלות פטרילינאליות ארוכות שנוצרו בדיעבד יצרו חיבור בין ישו לאבות הנכונים. אין ספק שהסיפורים על לידת הבתולין ואילנות היוחסין הדוידיים שהובילו ליוסף התפתחו בנפרד, כי אם קוראים בהם במקביל, היותה של מרים בתולה מייתר את שושלת היוחסין של יוסף. אבות הכנסייה בתקופות מאוחרות יותר הקפידו להטליא גם את החור המשיחי הזה: מרים נעשתה בעצמה נצר לבית דוד.²⁵

כל בית ישראל

חברי הקהילה הירושלמית עסקו בעבודת המקדש, נפגשו יום־יום, התנבאו, התפללו ותמכו איש ברעהו בכסף ובסעד נפשי; אלה היו הנסיבות הכריזמטיות שבהן הם יצרו פשרים מקראיים חדשים לחוויות שפקדו אותם. והפשרים הללו הלחלו לתוך ההצהרות שהשמיעו על דבר הבשורה. אבל מתי הם החליטו להביא

25 טרטוליאנוס מקרתגו, למשל, בסביבות 200 לספירה, הדגיש את מוצאה של מרים מבית דוד: *On the Flesh of Christ*, 21.1–21.7.

את המסר, שהלך והשתכלל, ליהודים מחוץ לקהילה הקרובה שלהם? מה עתיד להיות תוכן המסר הזה? ואיך הם התכוונו להפיץ אותו ברכים? לוקס, כפי שראינו קודם, מתאר את התמורה הזאת בדמות נס חדש: בחג השבועות, רוח הקודש יורדת לארץ ומעניקה לחסידים שהתקבצו אחרי עלייתו של ישו השמימה את הכוח לדבר בשפות זרות. אותו סיפור גם מסמן את פטרוס כדובר הקבוצה. פטרוס נושא נאום כריסטולוגי ארוך וגומר בציטוט ממזמור ההכתרה תהלים קי: ישו "הוסגר על-פי עצת אלוהים הנחרצה וידיעתו-מראש", אומר פטרוס, כדי שתצלבו אותו "אתם" – כלומר ההמון היהודי שציין את החג. "ידע נא כל בית ישראל בכירור, שאלוהים שם לאדון ולמשיח את ישו זה אשר אתם צלבתם".²⁶

כמה עניינים בקטע הזה ראויים לתשומת לב. הראשון והמפתיע הוא שבגרסת הפסיון של "פטרוס" מתחילת המאה השנייה, פונטיוס פילטוס נעלם כלא היה. עכשיו האשמים הם ה"אתם" של הנמענים הירושלמים המדומיינים שלו בשנת 30. אבל המשמעות ההיסטורית של הצבת הסיפור בשבועות, עוד אחד משלושת הרגלים, היא שפילטוס וחייליו שוב נמצאים בירושלים. נדמה שגיבוריו של לוקס במעשי השליחים לא היו מוטרדים מנוכחותם.

דבר שני: מהסטת האחריות מרומא לירושלים התחייבו התאמות מסוימות בתוכן הבשורה. קהל השומעים עדיין נקרא "לשוב בתשובה", אבל מההקשר משתמע שלשאר החטאים שהם צריכים לכפר עליהם נוסף "החטא" של צליבת ישו.²⁷

דבר שלישי: פטרוס של לוקס – בניגוד גמור לפאולוס בדברים שקראנו חצי מאה לפני כן – לא אומר מילה על השיבה המיוחלת של ישו. אין זכר לקץ הזמנים באותו נאום ראשון שבו הוא מחדש את השליחות של ישו; ישו עולה השמימה ורוח הקודש יורדת ארצה. כבר נתקלנו בנטייה של לוקס להצניע את אחרית הימים, גם באוונגליון שלו וגם במעשי השליחים. כאן אנו רואים שהוא מקפיד למתן את הציפיות האפוקליפטיות העזות שרווחו בקהילה שהוא כביכול מתאר.

דבר רביעי ואחרון: מספר השומעים העצום ("כשלושת אלפים נפשות") מחייב אותנו להניח שפטרוס נאם במתחם ציבורי גדול. בירושלים היה מתחם כזה בחצר החיצונית של מכלול המקדש – שבה נאספו ממילא המוני עולי רגל.²⁸

26 מעשי השליחים ב, 14-36.

27 פטרוס מטיל את האשמה על שומעיו במעשי השליחים ב, 38.

28 מספר המשתתפים מצוין במעשי השליחים ב, 41.

מה אפשר לחלץ מהפרק הזה במעשי השליחים כדי לשרטט תמונה היסטורית אמינה יותר של המפנה בחיי הקהילה הקדומה, מהמתנה עצבנית לפעולות שכנוע יזומות?

השקת השליחות הציבורית ליהודים אחרים דווקא בחג של עלייה לרגל (לא בהכרח החג הראשון אחרי מותו של ישו בסביבות פסח) היא תרחיש מתקבל על הדעת. מי שנמצא בירושלים בזמן חג, ומטיף בחצר הגדולה ביותר של המקדש, יכול להגיע למרב השומעים היהודים. כך עשה כנראה ישו עצמו. במקרה זה, חסידים של ישו שהיו מכריזים על בוא המלכות מתוך חצר המקדש היו הולכים בדרך.

הכרזה פומבית על בוא המשיח בחצרות המקדש, בשעת חגיגה המונית, באוזני 3,000 שומעים: אם אירוע כזה אמנם קרה, בממדים קרובים במשהו למספרים האלה – מדוע לא הייתה תגובה מצד פילטוס, לא אז ולא בשש השנים הבאות שעשה בתפקיד? לאור מה שקרה לפי האוונגליונים אך חודשיים לפני כן, "פטרס" של מעשי השליחים הצטיין בעצבי ברזל אפוסטוליים. האם חברי הקהילה ההיסטורית היו כל כך שאננים גם במציאות?

דווקא בשאלה הזאת ייתכן שלוקס חושף, ולו בין השורות, אינפורמציה היסטורית חשובה על אותו נוכח-נעדר, פילטוס. טענתי כבר שהנציב ידע במשך שנים שלא נשקף שום איום פוליטי או צבאי חמור מהחבורה שהקיפה את ישו. הוא מעולם לא פעל נגדה עד אותו פסח שבו החליט להיפטר מישו. יש להניח שבהכרזה החדשה על בואו של משיח, שפילטוס ידע מצוין שהוא מת, הוא לא ראה צל של איום.

למעשה, האדישות המתמשכת של רומא לקהילה – בפרט על רקע התנועות האפוקליפטיות הקולניות והמנהיגים הכריזמטיים החיים שהתרכו בעשורים שלפני המרד הגדול – היא הגורם שאפשר לה להשתקם ולהתבסס בירושלים. מספר המצטרפים הפנטסטי שלוקס מציין, לעומת זאת, נועד כמדומה לצרכים רטוריים: לוקס רוצה לצייר תנועה משגשגת שהלכה מחיל אל חיל בדרך נס (זה נכון גם למעשי השליחים ד, 4: 5,000 איש מתגייסים). 3,000 איש ואשה בירושלים שהחלו לפתע פתאום להנהיג שיתוף ברכוש, לרפא חולים, לגרש שדים, להתנבא ולהטיף על אחרית הימים הקרבה בתחומי המקדש, בעיצומו של חג, בהכרח היו נרשמים על צג המכ"ם של פונטיוס פילטוס בתור הפרעה חריפה – ובצדק.

האם היה גידול בקהילה הקדומה כשהשליחים התחילו להטיף? יש לשער שכן. במספרים כאלה? לאור מה שציינו – האדישות של פילטוס ברגע הראשון ואחריו – נראה שלא.

מה אפשר לומר על האשמה הקולקטיבית שלוקס מייחס ליהודי ירושלים?

"פטרס" מדבר על ההרשעה הזאת בהרחבה במעשי השליחים ג, גם הפעם במתחם המקדש. אחרי שריפא אדם פיסח באמצעות נס הוא פונה לקהל הנדהם ומדבר על "ישו, אשר מסרתם אותו וכפרתם בו לפני פילטוס כאשר החליט לשלחו לחופשי". כדי להוסיף תוקף לסיפור על מותו ותחייתו של ישו, פטרס מוסיף שהאירועים התאימו למה שאלוהים "הודיע מקדם בפי כל הנביאים – כי 'חריסטוס' שלו יסבול". וכאן לוקס רומז בעדינות לכיאה השנייה שתקרה לבסוף. השמים, הוא אומר, צריכים לקבל את ישו "עד בוא העת לשוב ולכונן כל שאלוהים דיבר מימות עולם בפי נביאיו הקדושים". גם הנאום הזה נחתם בקריאה לחזור בתשובה, לכאורה גם בגלל "החטא" של צליבת ישו.²⁹

מה מכל הפרטים האלה מתקבל על הדעת מבחינה היסטורית? באשר לקריאה לתשובה כדי להתכונן למלכות האלוהים, שנמצאה כבר אצל אביו הרוחני של ישו, יוחנן המטביל, נראה לי שאנו עומדים על קרקע היסטורית מוצקה. ההרשעה הגורפת של יהודי ירושלים והזיכוי של פילטוס שהתלווה אליה, לעומת זאת, הוא מוטיב בולט שהלך והשתכלל בכל האוונגליונים וכן במעשי השליחים. את הדפוס הזה סביר יותר לייחס לטראומה של שנת 70. מה הביא את האל האדיר, ריבון העולמים, להרשות למעצמה זרה להרוס את עירו ואת מקדשו? בני הדורות הבאים פשפשו בכתבי הקודש אחרי החורבן שהמיטו הרומאים על ירושלים, והגיעו לתשובה דומה לזו שפיתחו נביאי ישראל כדי להסביר אסונות מביכים אחרים בהיסטוריה, כגון קריסת ממלכת הצפון עם הפלישה האשורית וחורבן בית המקדש הראשון בידי בבל. אלוהי התנ"ך הוא אל טוב; רחום; צודק; הוא שולט בהיסטוריה. לכן אם משהו רע קרה לעמו, הוא לא קרה לחינם. אלוהים לא הפר את בריתו עם ישראל. הוא משתמש בטראומות בקנה מידה היסטורי כדי לקרוא לישראל לשוב מדרכם הרעה. מכאן המסקנה שישאל חטאו.³⁰

כך היה גם במקרה הרומי במאה הראשונה. אודם הלהבות שאכלו את ירושלים בשנת 70 נשקף בדיעבד מסיפורי הפסיון באוונגליונים המאוחרים ומהנאומים שלוקס שם בפי "פטרס" ודמויות אחרות במעשי השליחים. כדי להסביר את נפילת העיר ומקדשה, מחברי הברית החדשה מעבירים למרכז העלילה את הכוהנים, נציגי המקדש שחרב בינתיים, ואת שאר תושבי העיר. לשואה שפקדה אותה הם מציעים הסבר קצר ומשכנע מנקודת מבטם: ירושלים

29 על כך שפילטוס כבר החליט לשחרר את ישו ראו מעשי השליחים ג, 13. על הביאה השנייה בעתיד הרחוק ראו פס' 21. על כך שהיהודים "התחרטו" על מות המשיח ראו פס' 26.

30 לדיון קצר בקו הזה של צידוק האל ראו Fredriksen, *Pagans' Apostle*, 17–31.

נפלה כי ירושלים דחתה את ישו. כשהם כותבים את הדברים, לאחר החורבן, לא נותרה עוד בירושלים קהילה שתקשה על ההשקפה הזו או תערער עליה. הדבר בולט במיוחד בקטע שבו ישו של לוקס מקונן על העיר לפני כניסתו אליה בחג הפסח: "לו ידעת היום, אף את, את שמביא אלי שלום!... הנה ימים באים עלייך ואויבייך יקימו סוללה סביבייך, ויקיפוך ויצורו עלייך מכל עבר. וימגרו אותך... ולא ישאירו בך אבן על אבן עקב אשר לא ידעת את מועד פקודתך". קטעים כאלה הביאו כמה מהחוקרים למסקנה שלוקס קרא את יוספוס.³¹

אבל חסידי ישו בשנת 30, החפים מידיעת העתיד – זאת אומרת, העתיד הזה – היו פטורים מהצורך להסביר את חורבן בית המקדש בשנת 70. הוא אפילו לא עלה על דעתם. הטראומה שהניעה אותם הייתה הצליבה של מנהיג התנועה האהוב; והתגובה לטראומה התבטאה בחוויות המפגש עם ישו שקם לתחייה, שהתערבבו עם הזמן בצפיפות שפיתחו החסידים לקראת ההתגלות השנייה של ישו, הופעת הבכורה הפומבית כמשיח-הלוחם של אחרית הימים. גם הם פשטו בכתבי הקודש, כמו שעשו מחברי האוונגליונים דורות אחריהם. הם הכניסו תיקונים בנבואה של ישו על בוא מלכות האלוהים, וכרכו אותה בביאה השנייה של ישו. המסר המשופץ היה המרכיב העיקרי ב"בשורות הטובות" שהם החלו לכשר להמונים שעלו לירושלים בחגים: מלכות האלוהים תגיע בקרוב, וישו עוד מעט יחזור. פילטוס לא התרשם ולא התרגש, והמשיך כרגיל בענייניו.

הכהונים היו סיפור אחר. הם היו אחראים לבית המקדש ותפקידם היה לדאוג שיתנהל בלי הפרעות; אלא שלפי מעשי השליחים, בית המקדש היה גם המקום החביב על השליחים לשאת דרשות. לוקס, בשלב מוקדם בעלילה, מספר ש"הכהונים ונגיד בית המקדש והצדוקים" התרעמו על כך שפטרוס ויוחנן מכריזים על התחייה של ישו במתחם המקדש, וביקשו בנימוס שיפסיקו.

31 הקינה של ישו מופיעה בלוקס יט, 41-44. ריצ'רד פרוו (Pervo), בפירוש המקיף שכתב על מעשי השליחים, מניח שלרשותו של לוקס עמדו גם האיגרות של פאולוס וגם כתבי יוספוס. אם זה נכון, הרי שבעל האוונגליון התרשל בקריאה בשני המחברים, כי הוא עושה סלט הן מהכרונולוגיה של פאולוס במקום שבו פאולוס מתאר איך נקרא לשליחות, הן מהכרונולוגיה של יוספוס במקום שבו יוספוס עוסק בנביא תאודס ובנביא המכונה "המצרי". השוו למשל מעשי השליחים ה, 36-37, שם לוקס משבש את תקופת פעילותם של תאודס ושל יהודה הגלילי, ליוספוס, קדמוניות, 20. אני מסכימה עם התארוך של פרוו לספר מעשי השליחים, ראשית המאה השנייה; אבל דעתי מבוססת בעיקר על העובדה שלוקס מביע רעיונות מאוחרים יותר ומניח מבנים חברתיים שהופיעו רק אחר כך (מועצות זקנים; קבוצות מאורגנות של אלמנות; המילה "משיחיים" [χριστιανοί]. שאנו מוצאים רק בטקסטים אחרים מראשית המאה השנייה).

השליחים סירבו לבקשה. בפרק ה קמים הכוהנים והצדוקים, שלפי ההסברים של לוקס התקנאו בפופולריות הרבה שעוררו השליחים כעושי מופתים ומרפאי חולים, ומשליכים שליחים רבים לכלא. מלאך אלוהים משחרר אותם והם חוזרים ללמד בבית המקדש. בסופו של דבר, חבר "במועצה" ושמו גמליאל הפרושי ממליץ לכוהנים להניח לפרשה. הכוהנים מסכימים, נזופים בשליחים ומשחררים אותם.³²

אף על פי כן, כעבור ימים מעטים, בשחזור ספרותי של סצנת המשפט של ישו, סטפנוס – אחד ה"הלנים", החברים דוברי היוונית בקהילת השליחים – נקרא לחקירה בפני הכהן הגדול והמועצה, ואחר כך נסקל בידי אספוסוף. למה? "האיש הזה איננו חדל לדבר דברים נגד המקום הקדוש הזה ונגד התורה, כי שמענו אותו אומר שישו מנצרת יהרוס את המקום הזה וישנה את החוקים שמסר לנו משה" (לוקס רומז שזו האשמה שקרית, כי משמיעים אותה "עדי שקר"). בעקבות התקרית, ממשיך לוקס, "החלה רדיפה גדולה נגד הקהילה בירושלים וכולם נפוצו באזורי יהודה ושומרון, חוץ מן השליחים". כאן מסתיים תפקידם של הכוהנים והצדוקים בעלילה, עד שלוקס מחזיר אותם לסיפור בתיאור התלאות של פאולוס בביקורו האחרון בירושלים.³³

קשה להסיק מסקנה ברורה ממכלול הראיות הזה. כל התמונות בדרמה של לוקס מסוגננות מאוד. זה בוודאי נכון לתמונת המשפט של סטפנוס, שבמהלכה סטפנוס מרצה בנחת בפני הסנהדרין על תולדות ישראל מימי אברהם עד ישו, ומדקלם רפליקה שישו עצמו השמיע בתמונת המשפט באוונגליון של לוקס. מבחינה היסטורית, לא סביר שהאשמות כאלה – שלוקס ממילא כופר באמיתותן – הובילו לפתיחה בהליכים משפטיים. יש לזכור שדרומית-מזרחית לירושלים, בקומראן, קהילה שלמה התעסקה אז בחיבור פירושים משלה למקרא, בניסוח הלכות עצמאיות, בהתנערות מבית המקדש הקיים, בהוקעה של כוהני המקדש ובהמתנה לבית מקדש חדש לחלוטין שיקום בקץ הימים – ושהופעתו חייבה,

32 הכוהנים מבקשים מהשליחים להפסיק להטיף בחצר המקדש במעשי השליחים ד, 1-18; השליחים דוחים את הבקשה בפס' 19-32. הכוהנים מתרים אחר כך בשליחים ושולחים אותם לדרכם בפרק ה, 12-34.

33 על כך שהאישומים נגד סטפנוס באו מפי עדי שקר ראו מעשי השליחים ו, 13-14. על הרדיפה שנפתחה בירושלים אחרי כל חברי התנועה פרט לשליחים הראשונים, לפי גרסתו (הסתירותית) של לוקס, ראו מעשי השליחים ח, א; ההדגשה שלי. המרורים שהכוהנים האכילו את פאולוס מאוחר יותר מתוארים במעשי השליחים כב, 30; כג, 14; כה, 2; כל המקרים האלה מתרחשים כביכול בסוף שנות החמישים של המאה הראשונה לספירה, בימי הפרוקורטורים פסטוס ואחריו אלבינוס.

במשתמע לפחות, את הרס המקדש הקיים. נגדם הכוהנים בירושלים לא נקפו אצבע. ודבר אחרון: לוקס מתאר את חברי הקהילה של ירושלים כמי שקיימו מצוות ועבדו את האל בבית המקדש, וכך הוא מתאר גם את פאולוס אחרי שחזר לעיר. הבקות במצוות המקדש הייתה, לכאורה, תו היכר של התנועה גם בחייו של ישו וגם אחרי מותו.

היחסים בין שתי הקבוצות, כפי שמתברר בכתבי יוספוס, לא תמיד התנהלו על מי מגוחות. לימים, בשנת 62 לספירה, חנן הכוהן הגדול הורה לסקול את יעקב אחי ישו. בהמשך הספר נחזור לתקרית הזאת. אבל האם היחסים בין הקהילה הקדומה ובין כוהני ירושלים היו מסכת ארוכה של הצקות ורדיפות? גם כאן התשובה שלילית, אפילו לפי עדותו של לוקס. מה שלוקס משרטט בפרקים ג עד ה במעשי השליחים הוא דפוס חוזר שבו פטרוס ואחרים הולכים מדי יום לבית המקדש "ללמד ולבשר על המשיח ישו", והכוהנים מנסים לגרום להם להפסיק. המסקנה המתבקשת היא שאחרי תקופה קצרה שבה הכוהנים עקבו בדאגה אחרי הקהילה הקדומה, גם הם, רוב הזמן, הניחו לה לנפשה.

אם כך, איך יש להבין את ה"רדיפה" שהקהילה סבלה ממנה, כביכול, אחרי מותו של סטפנוס? למה ה"שליחים" לא "נרדפו" כמו כולם? הלוא הם היו החברים המוכרים ביותר לתושבי המקום ולכוהנים. לוקס לא טורח ליישב את הקשיים בדיווח שלו. הוא רק משתמש בפרשת הרדיפה (מי רדף ואיך בדיוק?) כנקודת המוצא לתיאור של התפשטות התנועה מחוץ לירושלים – לשומרון, לעזה, ליפו ולקיסריה, לקפריסין ולאנטיוכיה. אבל ללוקס גם חשוב להדגיש, כמדומה, שהמשלחות שהתפשטו באזור הקפידו על תיאום עם "קהילת האם" בירושלים; ומכאן עולה שהקהילה המשיכה לשבת בעיר, וששאר ה"אחים" יכלו לצאת ולבוא כרצונם. פאולוס, שבעים שנה לפני כן, כבר דיווח על מאמצי תיאום כאלה – אם כי הוא עשה אותם בחריקת שיניים, כשהוא מסרב בתוקף לוותר על עצמאותו. בשני מקרים לפחות, פאולוס מתייעץ עם השליחים שבירושלים בעניין השליחות שלו.³⁴

לוקס משתמש בפרשת ה"רדיפה" כדי לקדם את העלילה בשתי דרכים חשובות. ראשית, באמצעות מות סטפנוס והרדיפה שנפתחה בעקבותיו אנחנו מתוודעים לשאול/פאולוס (בפנטזיה של לוקס, סמכותו של הכוהן הגדול משתרעת עד דמשק. כפי שראינו, היא לא חלה אפילו בקומרן). שנית, מעשי האיבה האלה מובילים, ומספקים הסבר, להרחבה של השליחות אל מעבר

34 לוקס מצייר תמונה של שליחות מתואמת במעשי השליחים ה, 14, 24; יא, 1-2, 22. שאלת התיאום עולה גם במפגש שנודע בשם "ועידת השליחים", במעשי השליחים טו. פאולוס נודע עם השליחים שנשארו בירושלים בגלטים א, 18-19; ב, 1-10.

לגבולות ירושלים. התחנה הבאה – תרתי משמע – היא אנטיוכיה, קו פרשת המים הנרטיבי והגיאוגרפי בסיפור שלוקס מספר. מכאן ואילך, ה"אחים" יביאו את הבשורות הטובות לא רק ליהודים אחרים אלא גם ל"יוונים" (כלומר לגויים, שיהיו פגאנים). אבל לפני שנלווה את השליחים האלה לתפוצות אני מבקשת לחזור לירושלים, לקהילה שישבה בעיר בשנים הראשונות אחרי הצליבה. מה גרם בסוף להחלטה להמשיך את שליחותו של ישו לעם ישראל? ואיך הם ארגנו את חייהם כך שיוכלו למלא את המשימה הזאת?³⁵

* * *

קשה יותר לחכות באפס מעשה מאשר לחכות תוך כדי מעשה. ישו קם מהמתים. הוא ישב בכבוד לימין אלוהים. ועדיין מלכות האלוהים לא באה. ימי חזיונות התחייה של ישו חלפו, ובאו עוד ועוד ימים בלי חזיונות תחייה. ועדיין מלכות האלוהים לא באה, ממש התעקשה לא לבוא. חלק מחברי הקהילה – אולי כמה מאות? – ניצלו יום אחד את המצב בעיר שהתמלאה בעולי רגל בחג. הם הכריזו באוזני עולי הרגל על מלכות האלוהים, שתיכון בגרסתם החדשה בידי המשיח שישוב לעולם. לחיזוק המסר הם הציגו את ה"מתנות" הרוחניות שלהם: ריפאו חולים, גירשו שדים, נשאו דרשות נמרצות על פשר אירועי השעה לפי הכתבים העתיקים. הבשורה עשתה לה כנפיים. חסידים חדשים הצטרפו.

הכוהנים, שכדרכם בקודש פחדו מהפרות סדר בימי החג, ניסו בהתחלה להגביל את הפעילות הזאת, אבל לשווא; כמה מהכוהנים אולי הצטרפו לתנועה בעצמם ("מספר התלמידים בירושלים גדל מאוד וגם המון רב מן הכוהנים נשמעו לאמונה", מעשי השליחים ו, 7). אחר כך, בצאת החג, חברי הקומונה של חסידים ישו המשיכו להעיד על אמונתם ברחבי העיר.

ובכל זאת מלכות האלוהים לא באה. הייתה איזו בעיה. בנבואה? לא ייתכן. משמע שהבעיה אצלם. מה עוד הם יכולים לעשות כדי להכין את עצמם? ההחלטה להישאר בירושלים – לחכות, לייחל, להעיד – ואגב כך להכריז על בוא המלכות בהר הבית, העניקה לתנועה תנופה, וחיזוק חיובי מעצם הגידול (הן במספר החברים החדשים והן בנכסים המשותפים שנאספו). אבל מה עוד אפשר לעשות?

האמונה שסוף העולם קרוב הייתה, למרות הפרדוקס, אחת התפיסות היציבות ביותר בתרבות הנוצרית. היא שרדה אלפיים שנה, בחישובי קץ שונים ומשונים,

35 על אנטיוכיה כמקום שבו החלו המאמצים למשוך גויים לתנועה ראו מעשי השליחים יא, 20. שאול/פאולוס מופיע לראשונה במעשי השליחים ח, 1, ושם פעמיו מירושלים לרמשק בפרק ט, 2.